

۲۸ اردیبهشت - بزرگداشت حکیم خیام نیشابوری

حکیم عمر بن ابراهیم خیام (خیامی) در سال ۴۳۹ هجری، مقارن با سال ۱۰۴۸ میلادی در شهر نیشابور در زمان حاکمیت ترکان سلجوقی بر خراسان بزرگ به دنیا آمد.

در زادگاه خویش به فراگیری علوم اولیه پرداخت و نزد استادان برجسته آن شهر از جمله امام موفق نیشابوری علوم زمانه را فراگرفت. تا جائیکه در سنین جوانی در فلسفه و ریاضیات تبحر یافت. خیام در سال ۴۶۱ هجری به قصد سمرقند، نیشابور را ترک کرد و در آنجا با حمایت ابوطاهر عبدالرحمن بن احمد، قاضی القضاة سمرقند اثر برجسته خود را در جبر تألیف کرد.

خیام سپس به اصفهان رفت و مدت ۱۸ سال، با حمایت ملک شاه سلجوقی و وزیرش نظام الملک، و همراهی جمعی از دانشمندان و ریاضیدانان معروف آن زمان، در رصدخانه‌ای که به دستور ملکشاه تأسیس شده بود، به تحقیقات نجومی پرداخت. حاصل این تحقیقات اصلاح تقویم رایج در آن زمان و تنظیم تقویم جلالی با محاسبه سال شمسی برابر ۳۶۵ روز به نام "لقب سلطان ملکشاه سلجوقی" بود.

در این تقویم که امروزه هم برقرار است، سال ۳۶۵ روز و ۱۲ ماه است.

عمر خیام پس از درگذشت ملکشاه و خواجه نظام الملک به دلیل آشفتگی محیط اصفهان را ترک کرد.

حکیم از اصفهان راهی خراسان و شهرهای مهم آن به ویژه نیشابور و مرو که پایتخت فرمانروائی سلطان سنجر (پسر سوم ملکشاه) بود، گذراند. مرو یکی از مراکز بزرگ علمی و فرهنگی دنیا به شمار می‌رفت و دانشمندان زیادی در آن جا حضور داشتند. بیشتر کارهای علمی خیام پس از مراجعت از اصفهان به نیشابور و مرو جامه عمل به خود گرفت.

دستاوردهای علمی خیام برای جامعه بشری وسیع و بسیار قابل توجه بوده است. وی برای نخستین بار در تاریخ ریاضی به نحو تحسین برانگیزی معادله‌های درجه اول تا سوم را دسته‌بندی کرد، و برای معادله‌های درجه دوم و سوم هم از راه حل‌های عددی و هندسی استفاده کرد، و در نهایت چهار قرن قبل از دکارت توانست به یکی از مهمترین دستاوردهای بشری در تاریخ علم جبر بلکه علوم دیگر دست یابد و راه حلی را که دکارت بعدها (به صورت کامل‌تر) بیان کرد، پیش برد.

استعداد شگرف خیام سبب شد که وی در زمینه‌های دیگری از دانش بشری نیز دستاوردهایی داشته باشد.

تاریخ نگاران و دانشمندان هم عصر خیام و آنهایی که پس از او آمدند جملگی استادی او را در فلسفه تأیید کرده، تا آنجا که او را حکیم دوران و ابن سینای زمان شمرده‌اند. آثار فلسفی موجود خیام به چند رساله کوتاه اما عمیق و پربار محدود می‌شود. آخرین رساله فلسفی خیام مبین گرایش‌های عرفانی اوست.

اما گذشته از اینها، بیشترین شهرت خیام در طی دو قرن اخیر در جهان به دلیل رباعیات اوست که اول بار توسط فیتزجرالد به انگلیسی ترجمه و در دسترس جهانیان قرار گرفت و نام او را در ردیف چهار شاعر بزرگ جهان یعنی هومر، شکسپیر، دانته و گوته قرار داد.

رباعیات خیام به دلیل ترجمه بسیار آزاد و برداشت اشتباه از فلسفه و شعر او موجب سوء تعبیرهای غیر واقعی از شخصیت حقیقی وی شده است. حال آنکه اندیشه‌های واقعی خیام عمیق‌تر از آن است که با تفسیر ظاهری شعر او بیان شود. خیام پس از عمری پربار سرانجام در سال ۵۱۷ هجری مقارن با ۱۱۰۰ میلادی، بر اساس منابع موجود در زادگاه خود نیشابور درگذشت و با مرگ او یکی از درخشان‌ترین صفحات تاریخ اندیشه در ایران بسته شد.

دگر که کوزه گری بودم دوش

دیدم دو هزار کوزه گویا و خموش

حریک بر زبان حال با من گفتند

کو کوزه کرد و کوزه فرو کوزه فروش

اسرار ازل را ز تو دانی و ز من

دین حرف سمانه تو دانی و ز من

بست از پس پرده گفتگوی من و تو

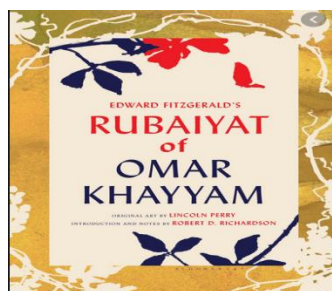
چون پرده بر آفتاب تو دانی و ز من

مقبره قدیمی و جدید عمر خیام در نیشابور

خیام آثار علمی و ادبی بسیار تألیف کرد که معروف‌ترین آنها هفده رساله و کتاب جبر و مقابله است بشرح زیر:

- ۱- رساله فی براهین الجبر و المقابله به زبان عربی، در جبر و مقابله که فوق‌العاده معروف است و بوسیله دکتر غلامحسین مصاحب در تهران به چاپ رسیده است.
- ۲- رساله حکمت خالق در خلق عالم و حکمت تکلیف که خیام آن را درمقابل پاسخ پرسش‌ها در سال ۴۷۳ نوشته است و مجموعه جامع البدایع او به سال ۱۲۳۰ شمسی و رساله خیام به اهتمام سلیمان ندوی به سال ۱۹۳۳ میلادی در هند چاپ شده است.
- ۳- رساله‌ای در شرح مشکلات کتاب مصادرات اقلیدس و این رساله در سال ۱۳۱۴ به اهتمام دکتر تقی ارانی به چاپ رسید که از لحاظ ریاضی بسیار مهم است.
- ۴- رباعیات فارسی خیام در حدود ۲۰۰ رباعی یا کمی بیشتر است و مابقی احتمالاً "نوشته خیام نبوده بلکه به خیام نسبت داده شده است.

مثلث خیام ، پاسکال

بسیاری عقیده دارند که مثلث حسابی پاسکال را باید مثلث حسابی خیام نامید و برخی پا را از این هم فراتر گذاشته‌اند و معتقداند که گفته نیوتون را در باره "بسط دوجمله ای" باید دوجمله‌ای خیام نامید. در این باره باید بررسی و دقت کرد.

بلیز پاسکال (Blaise Pascal) فیلسوف و ریاضی‌دان فرانسوی که کم و بیش با نیوتون همزمان بود، برای تنظیم ضریب‌های بسط دوجمله‌ای، مثلثی درست کرد که امروز به "مثلث حسابی پاسکال" مشهور است. طرح این مثلث برای نخستین بار در سال ۱۶۶۵ میلادی در "رساله مربوط به مثلث حسابی" چاپ شد. مثلث آبی چنین است:

در سال ۱۹۴۸ میلادی، پاول لیوکی آلمانی، مورخ ریاضیات، وجود نظریات نیوتن را برای توان‌های طبیعی، در کتاب "بر گرفته از عددها" آورده شد. هم چنین بر اساس مدارک موجود خیام در رسالات خود به تعمیم قانون‌های هندی در باره ریشه دوم و سوم برای هر ریشه دلخواه پرداخته که حاکی از دسترسی وی به نظریات نیوتون است. در نهایت تئوری‌های بسط دو جمله‌ای و طرح مثلث حسابی در سده ده و یازده میلادی پایان یافته است. بنابراین این از نظر تاریخی "مثلث حسابی خیام" قبل از تئوری منسوب به پاسکال بوده است.

تهیه کننده: حوزه مدیریت